

Compensation for Damages Resulting from the Production and Supply of Unsafe Cosmetics

Zahra Abbasi Nahouji^{1*}, Saeid Ashrafi²

1. Member of the Center of Lawyers, Official Experts and Family Advisors of the Judiciary, Master's Degree, Private Law, International Hoda University, Qom, Iran. (Corresponding Author)
Email: abbasi.zahra01@gmail.com
2. PhD Student, Private Law, Islamic Azad University, North Tehran Branch, Tehran, Iran. Email: saeidashrafi4@gmail.com

Abstract

The use of defective cosmetics does not solely result in financial damages; it can also entail non-financial damages—such as bodily injuries and moral damages—whose significance in terms of compensation is far greater than that of financial damages. Therefore, considering the obstacles in proving the fault of the manufacturer and other parties involved in the production and supply chain for the consumer, it seems necessary to seek other theoretical foundations as bases for liability. In this regard, the manner of compensating the damages incurred by consumers of cosmetics and other individuals, as well as the basis for civil liability in the production of defective cosmetics and the scope and extent of their responsibility for the damages incurred, holds special importance. In compensating for damages resulting from the production of defective cosmetics, the injured party can refer to contractual and tortious civil liability. It appears that the most appropriate basis for the civil liability of manufacturers of defective cosmetics concerning damages caused to consumers and others is strict liability rather than fault-based liability. Depending on the case, the consumer can approach any of the manufacturers or suppliers of the defective cosmetics. However, the ultimate responsible party for the damages arising from the defects in cosmetics is the manufacturer, who reaps the primary profit. To better protect consumers, it is necessary for the legislator to invalidate any conditions that limit or exclude liability declared by the manufacturer or supplier. Manufacturers of defective cosmetics are obligated to compensate for all damages incurred by individuals.

Keywords: civil liability, cosmetics, defect, manufacturer, fault, strict liability

---

Received:	December 30 2023	Article Type:	Research Paper
Revised:	February 13, 2024	Published by:	Hazrat-e Masoumeh University
Accepted:	March 13, 2024	DOI:	10.22034/cjls.2025.2052498.1026
Available Online:	April 13, 2024		

جبران خسارت ناشی از تولید و عرضه‌ی لوازم آرایشی ناسالم

زهرا عباسی نهوجی^۱، سعید اشرفی^۲

۱. عضو مرکز وکلا، کارشناسان رسمی و مشاوران خانواده قوه قضائیه و کارشناسی ارشد، حقوق خصوصی، دانشکده بین‌المللی هدی، قم، ایران (نویسنده مسئول).
رایانامه: abbasi.zahra01@gmail.com
۲. دانشجوی دکتری، حقوق خصوصی، دانشگاه آزاد اسلامی، واحد تهران شمال، تهران، ایران.
رایانامه: saeidashrafi4@gmail.com

چکیده

استفاده از لوازم آرایشی معیوب منحصرأً منجر به خسارت مالی نمی‌گردد، بلکه می‌تواند متضمن خسارات غیر مالی - خسارات بدنی و خسارات معنوی - بشود که اهمیت جبران آن‌ها به مراتب بیشتر از جبران خسارات مالی است. از این رو به نظر می‌رسد با توجه به موانعی که از جهت اثبات تقصیر تولیدکننده و نیز سایر افراد دخیل در زنجیره تولید و عرضه کالا برای مصرف‌کننده وجود دارد، باید به مبانی نظری مسئولیت تمسک جست. در این رابطه نحوه جبران خسارات وارده به مصرف‌کنندگان لوازم آرایشی و نیز سایر اشخاص و همچنین مبنای مسئولیت مدنی تولید لوازم آرایشی معیوب و حدود و میزان مسئولیت آنان در قبال خسارات وارده، اهمیت ویژه‌ای دارد. در جبران خسارت ناشی از تولید لوازم آرایشی معیوب، فرد متضرر می‌تواند به مسئولیت مدنی قراردادی و قهری استناد نماید. به نظر می‌رسد که مناسب‌ترین مبنا برای مسئولیت مدنی تولیدکنندگان لوازم آرایشی معیوب در زمینه خساراتی که به مصرف‌کننده و اشخاص دیگر وارد می‌شود، مسئولیت محض بجای مسئولیت مبتنی بر تقصیر می‌باشد. مصرف‌کننده بر حسب مورد می‌تواند به هر یک از تولید یا عرضه‌کنندگان لوازم آرایشی معیوب رجوع کند. لکن مسئول نهائی در قبال خسارات ناشی از عیب لوازم آرایشی، تولیدکننده می‌باشد که سود اصلی را می‌برد و برای حمایت بیشتر از مصرف‌کننده لازم است، قانون‌گذار شروط عدم ایجاد یا محدودکننده مسئولیت را که از سوی تولیدکننده یا عرضه‌کننده اعلام می‌گردد، بی‌اعتبار اعلام نماید. تولیدکنندگان لوازم آرایشی معیوب مکلف به جبران کلیه خسارات وارده به افراد می‌باشند.

واژگان کلیدی: مسئولیت مدنی، لوازم آرایشی، عیب، تولیدکننده، تقصیر، مسئولیت محض

تاریخ دریافت:	۱۴۰۲/۱۰/۱۰	نوع مقاله:	پژوهشی
تاریخ بازنگری:	۱۴۰۲/۱۱/۲۵	ناشر:	دانشگاه حضرت معصومه (علیها السلام)
تاریخ پذیرش:	۱۴۰۲/۱۲/۲۳	DOI:	10.22034/cjls.2025.2052498.1026
تاریخ انتشار آنلاین:	۱۴۰۳/۰۱/۲۴		

لوازم آرایشی از جمله وسایلی است که مورد مصرف روزانه عامه مردم به ویژه قشر زنان قرار می‌گیرند. از آنجا که ادامه حیات انسان و سلامتی پوست و تندرستی او به سالم بودن و بهداشتی بودن این مواد بهداشتی و آرایشی بستگی دارد، لذا رعایت مقررات و ضوابط مربوط به تهیه و تولید این مواد بهداشتی و آرایشی از اهمیت ویژه‌ای برخوردار است؛ اما ممکن است به سبب عیب و فاسد بودن لوازم آرایشی و بهداشتی خسارات زیادی به اشخاص وارد آید که غالباً رابطه قراردادی با تولیدکننده یا عرضه‌کننده نخستین کالای معیوب نداشته‌اند. به همین دلیل این موضوع مطرح می‌شود که آیا تولیدکننده و یا عرضه‌کننده در قبال خساراتی که به افراد در نتیجه‌ی عیب و فاسد بودن لوازم آرایشی و بهداشتی وارد می‌آید مسئولیتی خواهند داشت یا خیر؟ اکثر نظام‌های حقوقی با توجه به دشواری‌های استناد به مسئولیت قراردادی و قواعد عمومی مسئولیت قهری مقررات خاصی را در جهت حمایت از حقوق مصرف‌کننده تصویب نموده‌اند و قواعد ویژه‌ای در زمینه مسئولیت مدنی مقرر کرده‌اند. (صفایی، ۱۳۹۲، ص ۳۰۴) لیکن به منظور حمایت از طرف ضعیف دعوا، در مقابل قدرت، بی‌چون و چرای تولیدکننده نیاز به اعمال مقررات خاص و پذیرش مبنای تازه احساس می‌شود. در حقوق ایران اگرچه قوانین مختلفی در خصوص حمایت از حقوق مصرف‌کننده مورد تصویب قرار گرفته است، اما این قوانین و مقررات چندان کافی و مؤثر به نظر نمی‌رسد، شایسته است که قانون‌گذار با بهره‌گیری از حقوق تطبیقی اقدام به تکمیل آن‌ها نماید؛ که در این مورد می‌توان به حقوق کامن‌لا اشاره کرد که می‌تواند قانون مناسبی در جهت تطبیق با حقوق ایران قرار گیرد. از این رو در این پژوهش سعی داریم که به حقوق ایران از جهت مسئولیت مدنی تولیدکنندگان لوازم آرایشی و بهداشتی بپردازیم؛ و بررسی نماییم که در حقوق ایران و کامن‌لا مبنای مسئولیت مدنی به چه نحو می‌باشد؛ زیرا در کامن‌لا مسئولیت محض به رسمیت شناخته شده است اما در حقوق ایران در این زمینه اختلاف وجود دارد به نحوی که گروهی طرفدار نظریه تقصیر می‌باشند و در مقابل گروهی قائل به نظریه مسئولیت محض هستند. در این مقاله باید بررسی شود که آیا باید صرفاً جانب مصرف‌کنندگان لوازم آرایشی را بگیریم و عیب را از منظر انظار آن‌ها بنگریم و صرف برآورده نشدن انتظار مصرف‌کننده را دلیل معیب بودن کالا قرار دهیم، یا اینکه واقعیت‌های علمی و فنی و توانایی‌های تولیدکنندگان را نیز در نظر بگیریم و عیب را صرفاً آن خطری تلقی کنیم که تحملش غیر معقول و نامتعارف است و نه مطلق خطر، سپس انواع عیب را در مراحل سه‌گانه طرح کالا، تولید کالا و نیز عیب در ارائه راهنمایی‌ها و هشدارها (عیب در مرحله عرضه کالا به بازار) مورد بحث قرار دهیم. از این رو مقاله به تحلیل و واکاوی جبران خسارت ناشی از تولید لوازم آرایشی ناسالم می‌پردازد.

۱. مفهوم کالا و لوازم آرایشی

کلمه‌ی کالا که معادل انگلیسی آن Product می‌باشد، کالاهای منقول را در برمی‌گیرد که ممکن است خود، کالایی، جدا باشد یا در دیگر کالایی، منقول و یا در مالی، غیر منقول به‌کاررفته باشد. (جعفری تبار، ۱۳۸۹، ص ۱۰۶) همان‌طور که از این تعریف استنباط می‌شود، واژه کالا به معادل انگلیسی خود صرفاً شامل اموال منقول می‌گردد. چون کالا از نظر لغوی به معنای اسباب خانه، مال التجاره، لوازم سرای و متاع آمده است. (معین، ۱۳۷۵، ص ۲۵۸۵) و موضوع تجارت، باید مال منقول باشد. به‌علاوه، روی کالاهای غیر منقول، کاری انجام نمی‌شود تا همچون محصول تولیدی به بازار برای فروش، عرضه گردد. ضمن این‌که اموال غیر منقول از شمول قانون حمایت از حقوق مصرف‌کنندگان و قوانین تعزیرات حکومتی استثنا شده است. همچنین، در مسئولیت مدنی ناشی از عرضه کالا، کالاهایی مدنظر قرار می‌گیرد که در صورت معیوب بودن، موجب تلف یا نقص جان یا مال افراد گردند یعنی خطرناکی کالا ناشی از وجود عیب در کالا باشد، نه این‌که خود کالا ذاتاً خطرناک باشد. به عبارت بهتر، منظور کالاهای نهایی و واسطه‌ای است که به نحوی در طی یک فرآیند صنعتی به‌دست آمده‌اند. در تعریفی دیگر آمده است: «کالا عبارت از چیزی است که ارزش اقتصادی داشته و قابل تقویم به پول باشد.» در تعریف دیگر کالا «اجناس و اموالی دانسته شده که جنبه تجارت و مبادله داشته و دارای مصرف می‌باشند.» (صالحی، ۱۳۶۷، ص ۲۵۰)

در اصطلاح علم اقتصاد، محصولات و مواد مختلفی که توسط تولیدکننده، به بازار عرضه شود و در برابر دریافت پول، یکی از نیازهای انسان را به‌طور مستقیم و یا غیر مستقیم، تأمین و رفع کند، کالا نام دارد. کلمه کالا به‌طور کلی، دربرگیرنده مفهوم مادی (مثل اتومبیل) و کالاهای غیر مادی یا خدمات (مثل مشاوره)، می‌باشد. (محتشم دولت‌شاهی، ۱۳۸۲، ص ۲۲) بنابراین، می‌توان گفت که کالا در علم اقتصاد و حقوق تجارت، مترادف با مال در حقوق مدنی است. (امامی، ۱۳۶۶، ج ۱۹، ص ۱؛ صفایی، ۱۳۵۰، ج ۱، ص ۱۹۸) طرح نمونه جامعه اروپایی (EEC) کالا را چنین تعریف کرده است: «از نظر این دستورالعمل، کالا به معنی همه‌ی اموال منقول، به‌استثنای محصولات کشاورزی اولیه می‌باشد، گرچه، در یک مال منقول یا غیر منقول گنجانیده شده باشد...»؛ اما آنچه از تعاریف بالا دریافت می‌گردد، این است: اولاً: کالا دارای ارزش اقتصادی است و ثانیاً: قابل تقویم به پول است و ثالثاً برای تأمین و رفع یکی از نیازهای انسان مورد استفاده قرار می‌گیرد. در

۱. ماده‌ی ۲، طرح نمونه جامعه اروپایی، ۲۵ جولای ۱۹۸۵ (EEC):

Article 2: "For the purpose of this directive product means all moveables with the exception of primary agricultural products and game, even though incorporated into another moveable or into an immoveable ... Fairgrieve:360.

حقوق ایران عبارت کالا در قانون اجرای سیاست‌های کلی اصل چهل و چهارم قانون اساسی مصوب ۱۳۸۷ به شرح زیر تعریف گردیده است؛

ماده ۱- در این قانون اصطلاحات زیر در معانی مشروح مربوط به کار برده می‌شود:

۱. بازار: به فضایی جغرافیایی یا مجازی اطلاق می‌شود که در آن خریداران و فروشندگان، کالاها و خدمات مشابه یا جانشین نزدیک را مبادله می‌کنند.

۲. کالا: هر شیء منقول و یا غیر منقول که می‌تواند مورد مبادله و استفاده قرار گیرد.

۳. خدمت: محصول غیر ملموسی که استفاده از آن از فرآیند تولید آن قابل تفکیک نیست.

علاوه بر قانون اجرای سیاست‌های کلی اصل چهل و چهارم قانون اساسی، در ماده ۲ آیین‌نامه تضمین معاملات دولتی مصوب ۹۴/۰۹/۲۲ هیأت وزیران کالا و خدمت به شرح ذیل تعریف گردیده است:

ز- کالا: محصولی که فرایند مصرف آن از فرایند تولیدش قابل تفکیک است و مالکیت آن می‌تواند از یک شخص به شخص دیگری منتقل شود.

ز- خدمت: محصولی که فرایند مصرف آن از فرایند تولید با ایجاد آن قابل تفکیک نباشد، شامل انواع تغییرات سفارشی و خاص که به درخواست مشتری در وضعیت، شکل، موقعیت و مکان اشیا یا اشخاص صورت پذیرد و شامل انواع خدمات مشاوره، آموزشی و درمانی یا انواع پیمانکاری از جمله پیمانکاری احداث، پیمانکاری ترابری، پیمانکاری تعمیر، نگهداری با بهره‌برداری می‌شود. لوازم آرایشی موادی هستند که به منظور بهسازی یا حفظ ظاهر یا بوی بدن انسان به کار می‌روند. لوازم آرایش شامل کرم‌های محافظت‌کننده پوست، لوسیون‌ها (کرم‌های مایع)، پودرها، عطرها، رژ لب، لاک ناخن، مواد آرایشی چشم و صورت، فرمو، لنزهای رنگی، رنگ مو، ژل و افشانه مو، دنودورانت‌ها (ضد بو)، محصولات مربوط به نوزاد، روغن شستشو، کف وان (مایع ویژه وان)، نمک شستشو، روغن‌ها و دیگر انواع محصولات هستند. در آمریکا، سازمان غذا و دارو (FDA) که محصولات آرایشی را قانون‌گذاری می‌کند^۱، محصولات آرایشی را به این صورت تعریف می‌کند: «محصولات در نظر گرفته‌شده برای استفاده در بدن انسان برای پاک‌سازی، زیباسازی، ارتقا جذائیت یا تغییر ظاهر بدون تأثیر در ساختار بدن یا عملکردهای آن.»^۲

1. "Cosmetics and Your Health – FAQs". Womenshealth.gov. November 2004. Archived from the original on. 12/03/2013
 2. "Cosmetics Overview". U.S. Food & Drug Administration. Retrieved 30 March 2016.

۲. پیشینه تاریخی لوازم آرایشی

هنر آرایش صورت و بدن، برای نخستین بار در تاریخ، توسط مردان ابداع شد. مردم نتاندرتال یا انسان‌های اولیه اولین مردمی بودند که از رنگ سرخ استفاده می‌کردند و استخوان‌های مردگان خود را رنگ می‌زدند. آن‌ها با همین رنگ، صورت و بدن خود را هم آرایش می‌کردند. شاید آرایش کردن به قصد زیبا کردن خود برای اولین بار توسط زنان مصری آغاز شد. در تصاویر به دست آمده واضح است که زنان این سرزمین از رنگ سرخ برای گلگون کردن لب‌ها و گونه‌ها و از رنگ سیاه برای تیره کردن چشم‌ها استفاده می‌کردند. رنگ سیاه عموماً سرب بود و گاه از اکسید منگنز و کربن هم کمک گرفته می‌شد. مصری‌ها همچنین اولین مردمانی بودند که رنگ سبز را برای آرایش انتخاب کردند و از پودری سبزرنگ به عنوان سایه پشت چشم و رنگ کردن مژه یا ابرو استفاده می‌کردند. به مرور با مخلوط کردن این ترکیبات با اکسید مس و آهن رنگ‌های جدیدی مثل فیروزه‌ای و بنفش و... به دست آمد و سایه‌ها تنوع رنگی پیدا کردند. افزودن پودرهای سفید نیز به مصریان اجازه داد توانایی‌های از سیاه به خاکستری و طوسی و سفید بسازند و با افزودن چربی به آن غلظت مواد را تغییر دهند و به عبارتی اولین مواد آرایشی را تهیه کنند. به عنوان مثال از ترکیب رنگ‌ها، کرم روشن و پمادی بر پایه شیر اسب و آلباستر به دست آوردند و از آن برای رنگ کردن بدن استفاده کردند. مو و دست و ناخن را حنا می‌گذاشتند و از روغن‌ها و چربی‌های معطر برای حفاظت از پوست کمک می‌گرفتند.

تاریخچه لوازم آرایشی به حدود ۷۰۰۰ سال پیش بازمی‌گردد طی قرن‌ها زنان از خاکستر کبریت‌های سوخته به عنوان سایه چشم، از میوه‌ها به خصوص توت‌فرنگی به عنوان رژ لب و مداد لب و از ادراک پسران جوان برای پوشاندن کک‌ومک و جوش‌های پوست صورت خود استفاده می‌کردند. در تاریخ آمده است که زنان مصر از اولین زنانی بوده‌اند که آرایش کرده‌اند. (Cosmetic Industry, 2010, p452)

هم‌زمان با مصریان، یونانی‌های باستان نیز از عسل برای مرطوب کردن لب‌ها و از چربی حیوانات که با پودرهای سفالی سفید مخلوط می‌شد برای پوشاندن لک‌های روی بدن و صورت استفاده می‌کردند؛ اما آرایش به شکلی که در زنان مصری دیده می‌شد در یونانی‌ها نبود. برعکس آن‌ها، زنان رومی دوست داشتند خود را به شکل یونانی‌ها درآورند. آن‌ها ابروها و موهای خود را با زرده تخم مرغ و له شده مورچه و مگس سیاه می‌کردند و حمام آفتاب می‌گرفتند تا پوستشان برنزه شود اما در این دوران هنوز آرایش آن‌چنان که باید رایج نبود. در قرن اول میلادی امپراتور روم نرون و همسرش پوپیا پوست خود را با کربنات سرب که بسیار سمی است سفید می‌کردند و از نوعی گچ دریاچه که حاوی سرب و بسیار سمی بود برای آرایش چشم استفاده می‌کردند. به دلیل

بیماری‌هایی که این مواد ایجاد می‌کرد به مرور آرایش کردن کنار گذاشته شد.

با آغاز جنگ‌های صلیبی دوباره آرایشی دور گرفت و در شمال اروپا رایج شد. در قرن چهارده آرایش و مراقبت از پوست مو بیشتر مختص نجیب‌زادگان بود اما در قرن ۱۸ رواج عمومی پیدا کرد. در این دوران همچنان از مواد سمی برای آرایش استفاده می‌شد و میزان سرب مواد آرایشی بالا بود. در قرن ۲۰ و ۲۱ میلادی با صنعتی شدن جوامع و به وجود آمدن کارخانجات نحوه تولید و فرمولاسیون مواد آرایشی تغییر کرد. با پیشرفت علم دانشمندان سعی کردند مواد سمی مورد استفاده را با مواد طبیعی‌تر یا مواد غیرسمی شیمیایی جایگزین کنند و با تبلیغات روز به روز بر تعداد طرفداران و مصرف‌کنندگان مواد آرایشی افزوده شد.

۳. قانون مربوط به لوازم آرایشی در مقررات امور پزشکی

مصرف‌کنندگان در برابر حيله‌ها، خطاها و بی‌مبالاتی بیش از هر زمینه دیگری قربانی داده‌اند. بدین لحاظ در بیشتر نظام‌های حقوقی از جمله نظام حقوقی ایران، نخستین گام‌های حمایت از مصرف‌کننده در زمینه مواد آرایشی برداشته شده است. از جمله این مقررات، قانون مربوط به امور آرایشی و بهداشتی است. همان‌گونه که تولید کالای تقلبی و غیرمجاز، تخلف و جرم بوده و باعث نقض حقوق مصرف‌کنندگان می‌گردد، عرضه این کالاها نیز تخلف تلقی می‌گردد. این تخلف همانند تولید کالای تقلبی، نیاز به صدمه به مصرف‌کننده نداشته و حتی بدون حصول نتیجه باعث مجازات تولیدکننده است. (بادینی و شعبانی کندسری، ۱۳۹۷، ص ۱۸)

تبصره ۴ ماده ۱۴ قانون فوق‌الذکر الحاقی ۱۳۶۷ بیان می‌دارد: چنانچه شرکت‌های توزیع‌کننده، لوازم آرایشی فاسد یا لوازم آرایشی با تاریخ مصرف کوتاه یا منقضی شده که مخالف آیین‌نامه مصوب وزارت بهداشت، درمان و آموزش پزشکی باشد توزیع نمایند و یا لوازم آرایشی را بیش از قیمت رسمی به فروش برسانند، با رعایت شرایط و امکانات خا طی و دفعات و مراتب جرم و مراتب تأدی ب، شرکت علاوه بر جبران خسارت وارده به مجازات‌های ذیل من جمله جزای نقدی و تعلیق اشتغال محکوم می‌شود. به نظر می‌رسد این ماده بیشتر به خسارت ناشی از جرم نظر دارد تا به مسئولیت مدنی در معنای خاص و همان‌طور که گفته شد: رویکرد قانون‌گذار بیشتر بر مجازات است تا جبران خسارت زیان‌دیده. برخی معتقدند: اطلاق قید «علاوه بر جبران خسارت وارده» در این ماده شامل هر زیان‌دیده‌ای می‌شود، خواه خریدار مستقیم لوازم آرایشی باشد یا هر مصرف‌کننده دیگر و محدود به رابطه قراردادی نمی‌شود. از نظر موضوع نیز خسارت اعم از کاهش قیمت و تفاوت بهای قراردادی و رسمی و زیان‌های ناشی از مصرف لوازم آرایشی مانند هزینه درمان و

بیمارستان و نقص عضو و ... است. (کاتوزیان، ۱۳۸۴، ص ۲۴۱) ولیکن منصرف از نظر فوق شاید بتوان گفت: اطلاق ماده شامل خسارات وارد به اشخاص ثالث که مصرف‌کننده لوازم‌آرایی نبوده ولی از لوازم‌آرایی فاسد آسیب می‌بینند نیز می‌شود و مبنای آن نیز وقوع جرم و رفتار خلاف قانون است. این ماده به شرکت‌های توزیع‌کننده لوازم‌آرایی اشاره دارد و شامل داروخانه‌ها و سایر مراکز تولیدکننده به معنای اخص محصولات بهداشتی نمی‌شود و شاید هدف همانند کشورهای اروپایی تحمیل مسئولیت بر شخص حقوقی دارای ظرفیت اقتصادی است؛ اما در موردی که لوازم‌آرایی تحویلی به فروشگاه‌ها از سوی شرکت‌های توزیع‌کننده، سالم و دارای مدت متعارف باشد و در فروشگاه‌ها بر اثر تقصیر مسئول فروشگاه آن فاسد شده یا تاریخ مصرف آن بگذرد، این مورد از مصادیق این ماده تلقی نشده و بایستی به استناد سایر مواد قانونی اقدام به طرح دعوای مبتنی بر تقصیر نمود. (محمدی، ۱۳۸۳، ص ۱۵۰)

۴. قانون مواد آرایی و بهداشتی

ماده ۱ قانون مواد خوراکی، آشامیدنی، آرایی و بهداشتی، مصوب ۱۳۴۶، فروش و عرضه جنس فاسد یا جنسی که تاریخ مصرف آن گذشته را جرم انگاری نموده است. بر اساس مندرجات این ماده قانونی در مواد خوراکی، آشامیدنی، آرایی و بهداشتی، ارتکاب هر یک از افعال زیر دارای مجازات‌های پیش‌بینی شده در این قانون است. افعال یادشده عبارت‌اند از: ۱- عرضه یا فروش جنسی به جای جنس دیگر؛ ۲- مخلوط کردن مواد خارجی به جنس به منظور سوءاستفاده؛ ۳- عدم رعایت استاندارد یا فرمول ثبت‌شده در مواردی که تعیین فرمول و رعایت آن همچنین تعیین استاندارد و رعایت آن الزامی باشد؛ ۴- فروش و عرضه جنس فاسد و یا فروش و عرضه جنسی که موعده مصرف آن گذشته باشد؛ ۵- به کار بردن رنگ‌ها و اسانس‌ها و سایر مواد اضافی غیرمجاز در مواد خوراکی یا آشامیدنی یا بهداشتی و یا لوازم بازی کودکان^۱.

در ماده ۲ این قانون، ضمانت‌های اجرایی افعال غیرقانونی مندرج در ماده ۱ بیان‌شده است. بر اساس مندرجات ماده ۲ یادشده، ارتکاب هر یک از اعمال مذکور در ماده یک طبق نتایج و آثار حاصل از آن، به شرح ذیل مستلزم مجازات خواهد بود: ۱- در صورتی که موجب بیماری مصرف‌کننده یا آسیبی گردد که معالجه آن کمتر از یک ماه باشد، مجازات مرتکب شش ماه تا دو سال حبس تأدیبی خواهد بود و هرگاه مدت معالجه بیشتر از یک ماه باشد، مجازات مرتکب تا سه سال حبس تأدیبی

۱. ماده ۱ قانون مواد خوراکی و آشامیدنی و آرایی و بهداشتی، مصوب ۱۳۴۶.

است؛ ۲- در صورتی که موجب نقص یکی از اعضای مصرف‌کننده گردد، مجازات مرتکب با توجه به میزان نقص سه تا ۱۰ سال حبس با اعمال شاقه است؛ ۳- در صورتی که در مورد مواد بهداشتی با آرایشی موجب نقص زیبایی با کراهت منظر شود، مجازات مرتکب با توجه به میزان نقص یا کراهت، یک سال تا سه سال حبس تأدیبی خواهد بود؛ ۴- در صورتی که موجب مرگ مصرف‌کننده شود، مجازات مرتکب، از سه تا پانزده سال حبس با اعمال شاقه است.^۱

همچنین ماده ۱۳ این قانون نظر به رعایت بهداشت محیط توسط واحدهای صنفی و تولیدکننده به معنای خاص دارد که این ماده در خصوص رعایت بهداشت محیط و شرایط بهداشتی توسط کلیه عرضه‌کنندگان محصولات بوده و تنها ناظر به عرضه‌کنندگان محصولات و کالای بهداشتی نمی‌باشد. بنابر با توجه به این ماده تمام واحدهای صنفی موظف به رعایت دستورالعمل‌ها و بخشنامه‌های مرتبط با رعایت امور بهداشتی می‌باشند. از دیگر موادی که برای جبران خسارت ناشی از فرآورده‌های بهداشتی می‌توان به آن استناد نمود، ماده ۶ ق.م.خ.ا.ب می‌باشد که تصریح دارد: «هرگاه در نتیجه بی‌احتیاطی یا بی‌مبالاتی یا عدم مهارت تهیه‌کننده یا سازنده یا فروشنده یا تولیدکننده یا هر یک از عاملین آن‌ها مواد خوردنی، آشامیدنی و آرایشی و بهداشتی به صورتی درآید که مصرف آن موجب بیماری یا آسیبی گردد که معالجه آن کمتر از یک ماه باشد مجازات آن حبس جنحه‌ای و ... است.» از ویژگی‌های این ماده، اعلام خواندگان و مسئولین خسارت ناشی از این نوع کالا تولیدکنندگان، عرضه‌کنندگان، فروشندگان و عاملین آن‌ها است که تقسیم مسئولیت مدنی بین آن‌ها به تناسب تقصیر است و شاید بتوان مسئولیت آنان را با توجه به اهمیت موضوع، تضامنی دانست. علاوه بر این که مسئولیت آن‌ها صریحاً مبتنی بر تقصیر دانسته شده است.

جبران خسارت اثر اصلی مسئولیت مدنی می‌باشد. در این مبحث ما ابتدائاً اشاره‌ای خواهیم داشت به خسارت‌های قابل جبران و سپس نحوه‌ی جبران را مورد بررسی قرار می‌دهیم و در گفتار آخر، به بررسی نحوه‌ی تقسیم مسئولیت خواهیم پرداخت.

۵. خسارت‌های قابل جبران

خسارت در یک معنی، مترادف ضرر می‌باشد، که همان زیان وارد شده هست؛ اما لازم به ذکر است که خسارت علاوه بر معنای مذکور، دارای یک معنی دیگری نیز می‌باشد و آن، عبارت از

۱. ماده ۲ قانون مواد خوراکی و آشامیدنی و آرایشی و بهداشتی، مصوب ۱۳۹۶

مالی است که باید از طرف کسی که باعث ایراد ضرر به دیگری شده، به متضرر داده شود. (جعفری لنگرودی، ۱۳۷۲، ص ۲۶۰) بنابراین، در تفکیک بین ضرر و خسارت می‌توان گفت که، ضرر عبارت از زیان وارد شده می‌باشد، اما خسارت مالی است که برای جبران آن ضرر، پرداخت می‌شود. خسارت‌هایی که عامل زیان، اعم از توزیع‌کننده و یا فروشنده لوازم‌آرایی ناسالم به تبع مسئولیت ناشی از کالای خود ملزم به جبران آن است، در دو نوع عمده می‌توان تقسیم کرد.

بند اول: خسارت صدمات جسمانی

جسم و تن انسان بارزتر از آن است که بتوان به آن صدمه رساند. حتی، به خود انسان نیز چنین حقی داده نمی‌شود تا بتواند به جسم خود زیان برساند، در غیر این صورت، وی مرتکب گناه شده و در مقابل خداوند پاسخ‌گو می‌باشد. شاید، به لحاظ همین اهمیت جسم انسان بوده است که در حقوق کامن‌لا، مسئولیت مطلق ابتدائاً در رابطه با ضررهای وارده به جسم اعمال گردیده است. خسارتی که ممکن است عامل زیان به علت صدمات وارده به جسم انسان ملزم به پرداخت آن گردد، می‌توان به دو مورد تفکیک کرد.

الف) خسارت جبران‌کننده‌ی صدمه جسمانی

این نوع خسارت، در واقع مربوط به زیان‌های وارده به خود جسم می‌باشد که عامل زیان می‌بایست به مصدوم بپردازد. به عبارت دیگر، خسارتی است که به دلیل مرگ، قطع یا جرح عضو یا اعضای بدن، به متضرر و یا به ورثه وی پرداخت می‌شود. این گونه خسارات بدون توجه به آثار مالی مصدومیت برای متضرر، معین می‌گردند و عموماً نیز در قانون مجازات اسلامی و در مبحث مربوط به دیه و ارش مورد توجه قانون‌گذار قرار گرفته است. برای مثال، اگر به علت عیب موجود در لوازم‌آرایی ناسالم باعث ایراد جرح در بدن مصرف‌کننده گردد؛ در صورت موجود بودن شرایط مسئولیت، عامل زیان با توجه به نوع جرح وارد شده، ملزم می‌شود تا مبلغی را که در قانون مجازات اسلامی به صورت مقطوع آمده، به متضرر بپردازد. (شکیبا و دیگران، ۱۳۹۸، ص ۱۴۱)

ب) خسارت جبران‌کننده‌ی زیان مالی صدمه‌ی جسمانی

صدمه‌ای که به جسم انسان می‌رسد، ممکن است علاوه بر ضرر ورود خود صدمه از قبیل از دست دادن دست و یا اعضای دیگر بدن، دارای ضررهای تبعی دیگری نیز باشد. برای مثال، شخصی که دست خود را در اثر استفاده از موادی که به علت عیب در ترکیبات از دست می‌دهد؛ علاوه بر این که مادام‌العمر باید فقدان دست خود را متحمل گردد، ممکن است برای جلوگیری از سرایت

صدمه به قسمت‌های دیگر بدن و یا به خاطر تلاش برای بهبود وضع خود، مجبور شود که به بیمارستانی مراجعه نماید و نتیجتاً مبالغی را بابت هزینه درمان به بیمارستان پرداخت نماید. همچنین، با از دست دادن يك عضو، انسان علاوه بر این که باید مادام‌العمر بدون عضو از دست‌رفته زندگی کند؛ بلکه، به‌طور مادام‌العمر نخواهد توانست تا از عضو قطع‌شده‌ی مزبور متنفع شود و این عدم انتفاع ضرری است که به‌واسطه‌ی صدمه جسمانی بر شخص مصدوم و یا ورثه‌ی او عارض می‌شود (شکیبا و دیگران، ۱۳۹۸، ص ۱۴۲)؛ بنابراین، عامل زیان علاوه بر این که باید خسارات زیان‌های ناشی از خود صدمه را بپردازد، بلکه، باید تمامی آثار مالی مستقیم صدمه را نیز جبران نماید.

ج) وجه افتراق خسارات مذکور

در این که آیا بین خسارات جبران‌کننده‌ی خود صدمه و خسارات جبران‌کننده‌ی آثار مالی صدمه تفکیکی وجود دارد یا نه بین علمای حقوق اختلاف است. این اختلاف، مخصوصاً در رابطه با منافع از دست‌رفته، بیشتر نمایان می‌شود. درحالی که اکثریت علمای حقوق معتقد بودند که باید بین این دو نوع خسارت تفکیک قائل شد و عامل زیان را به پرداخت هر دو نوع ملزم کرد، اما دادگاه‌های عالی با اصرار بر عدم تفکیک بین این دو، هر دو نوع خسارت را در قالب دیه و ارش قابل جبران می‌دانستند و به مبلغ مازاد بر دیه رأی نمی‌دادند. (کاتوزیان، ص ۷۰) با این وجود، در رأی شماره ۶-۱۳۷۵/۴/۵-۶ ردیف ۳۶/۷۴ هیئت عمومی حقوقی دیوان عالی کشور به اکثریت آرا و با تأیید آرای دادگاه‌های تالی صدور حکم مبنی بر پرداخت خسارات ضرر و زیان مازاد بر دیه را با اخذ نظر کارشناس پذیرفت. در قسمتی از رأی دیوان آمده است: «نظر به این که از احکام مربوط به دیات و فحواى مواد قانون راجع به دیات، نفی جبران سایر خسارات و ضرر و زیان وارده همان خسارت و ضرر و زیان متداول عرفی نمی‌باشد، مستفاد از مواد ۱، ۲ و ۳ قانون مسئولیت مدنی و با التفات به قاعده کلی لاضرر و همچنین قاعده تسبیب و اتلاف، لزوم جبران این‌گونه خسارات بلااشکال است.» به نظر می‌رسد، تمامی اختلاف‌ها از این ناشی می‌شود که بین خسارات پرداختی در مقابل خود صدمه و خساراتی که می‌بایست به خاطر آثار مالی ورود صدمه به متضرر پرداخت شود، تفکیکی صورت نگرفته است. برای توضیح و تفکیک بهتر این دو، مثالی آورده می‌شود. فرض کنید شخصی در اثر مصرف يك لوازم آرایشی، به دلیل اشکال در ترکیبات آن، نابینا می‌گردد و همچنین به خاطر تلاشی که مصدوم برای بهبود چشمان خود به کار می‌گیرد، مجبور می‌شود به میزان مبلغ دیه‌ی چشم نابینا شده‌اش، هزینه بیمارستان بنماید و نیز، به علت بستری شدن و نابینا شدن، به میزان دیه چشم از منافع آن، محروم می‌ماند. در این مثال، دیه‌ای که بابت

نابینا شدن به مصدوم داده می‌شود، خسارات جبران‌کننده در قبال خود صدمه‌ی جسمانی می‌باشد؛ اما پرداخت هزینه‌های بیمارستان خساراتی هستند که جبران‌کننده زیان‌های مالی منتج شده از صدمه‌ی جسمانی می‌باشند. حال، اگر با حکم به میزان دیه بر مازاد آن رأی داده نشود، می‌توان استدلال کرد که جانی صرفاً هزینه‌های بیمارستان را پرداخت کرده و متضرر نیز، هم از وجود چشم خود محروم شده و هم از منفعی که به علت فقدان چشم از آن محروم گشته است. پس برای این‌که از مصدوم ضرری جبران نشده باقی نماند، باید گفت که، قانون‌گذار در تعیین دیه صرفاً به خود صدمه نظر داشته و جبران زیان‌های دیگر ناشی از آن را به قواعد عمومی جبران خسارت موقوف کرده است.

بند دوم: خسارت وارده به اموال

اموالی که ممکن است در اثر وجود عیب و نقص در کالا زیان ببینند، دو دسته‌اند، که می‌بایست جبران خسارات شوند.

الف) خسارت ناشی از ضرر وارده به اموال دیگر

مثل موردی که در اثر فروش کالای تاریخ‌مصرف گذشته، کلیه اجناس موجود در اطراف آن به علت مجاورت از بین بروند. در چنین صورتی، عرضه‌کننده و فروشنده‌ی عامل زیان، باید کلیه خسارات ناشی از زیان وارده به این اجناس را تدارک نماید. حال، این خسارت قابل پرداخت یا ناشی از تلف شدن خود جنس و کالای موجود در محل می‌باشد و یا ناشی از فوت منفعتی که به واسطه‌ی تلف کالایی مالک از آن بی‌بهره مانده است.

ب) خسارات ناشی از ضرر وارده به خود لوازم آرایشی ناسالم

در مواردی که در اثر وجود عیب و نقص در کالا به خود آن زیانی وارد می‌شود؛ اگر خریدار و استفاده‌کننده از وجود عیب در کالا آگاه باشد و باوجود آن، کالای معیوب را مورد استفاده قرار دهد و از استعمال چنین کالایی زیانی به بار آید، تولیدکننده و فروشنده ملزم به پرداخت خسارت نخواهند شد؛ چراکه، باوجود آگاهی خریدار و استفاده‌کننده از عیب کالا و استعمال آن، اقدام به ضرر خود کرده‌اند و مشمول قاعده اقدام خواهند شد؛ اما در صورتی که خریدار و یا مصرف‌کننده، از وجود عیب موجود در کالا، اطلاعی نداشته باشند و در نتیجه استعمال، کالا صدمه‌ای ببینند، مطابق با ماده ۲ قانون حمایت از حقوق مصرف‌کنندگان اگر موضوع معامله کلی باشد در صورت وجود عیب یا عدم انطباق کالا با شرایط تعیین شده، مشتری حق دارد صرفاً عوض سالم را مطالبه کند و فروشنده باید آن

را تأمین کند و اگر موضوع معامله جزئی (عین معین) باشد مشتری می‌تواند معامله را فسخ کند یا ارش کالای معیوب و سالم را مطالبه کند و فروشنده موظف است پرداخت کند؛ این مبلغ پرداختی که از آن به ارش تعبیر می‌شود، اگرچه، خسارت در معنای اخص خود نمی‌باشد، اما مبلغی است که در قالب خسارت در معنای اعم می‌توان بدان اشاره کرد. (کاتوزیان، ۱۳۹۰، ص ۳۰۸)

۶. شیوهی جبران خسارت

در اثر پیدایش ضرر وضعیت زیان‌دیده تغییر پیدا می‌کند و دارایی او کاهش می‌یابد و چون این امر بدون مجوز قانونی و به‌ناحق و به‌وسیله عامل زیان ایجاد شده است، نظم اجتماعی متزلزل می‌گردد. هدفی که قانون در این رابطه به دنبال آن است، این است که تا جایی که می‌تواند وضعیت متضرر را به حالت سابق خود، یعنی، زمان قبل از ورود ضرر برگرداند و اگر بازگشت به حالت سابق میسر نباشد، سعی می‌کند که وضعیت وی حتی‌الامکان به آن وضعیت نزدیک‌تر شود. بنابراین، اقتضای چنین امری این است که عامل زیان ملزم گردد تا در صورت موجود بودن، عین را به متضرر مسترد دارد و اگر عین موجود نباشد، معادل آن را از مثل و یا قیمت پرداخت نماید و در صورت معیوب شدن عین، آن را اصلاح نماید.

بند اول: قاعده کلی جبران خسارت در حقوق ایران

در جبران خسارت باید سعی کرد تا وضع زیان‌دیده به حالت سابق خود برگردد، البته، در این خصوص در قانون ایران صراحتی دیده نمی‌شود، اما می‌توان گفت که، اولاً: با توجه به این‌که جبران خسارت باید به شیوه‌ای صورت پذیرد که ضرر وارده تا حد ممکن رفع گردد، به‌طوری‌که، گویی ضرری ایجاد نشده است؛ بنابراین، بازگرداندن وضع زیان‌دیده به حالت سابق بهترین شیوه برای جبران خسارت می‌باشد. ثانیاً: این حکم را از وحدت ملاک مواد مربوط به غصب و برخی مواد در خصوص اتلاف و تسبیب نیز می‌توان استنباط کرد. برای مثال، در ماده ۳۱۱ ق.م. غاصب ملزم می‌گردد که مال مغضوب را عیناً به صاحب آن رد نماید؛ و یا مثلاً در مبحث مربوط به اتلاف، ماده ۳۲۹ ق.م. خراب‌کننده‌ی خانه‌ی دیگری را ملزم می‌داند تا آن را به مثل صورت اول بنا نماید و صرفاً در صورت عدم امکان بنا او را ملزم به تأدیه قیمت آن می‌نماید. پس ابتدائاً باید سعی کرد تا وضع زیان‌دیده به حالت سابق خود برگردد. (اکرادی، ۱۳۸۹، ص ۱۲۱) اجرای این قاعده مستلزم این است که در صورت موجود بودن عین، باید خود عین به متضرر برگردانده شود و در صورتی که عین معیوب و ناقص شده باشد، باید، تفاوت قیمت بین کالای سالم و ناقص را به عنوان خسارت به

مالك و متضرر بدهد. اما، در صورتی که مال صدمه‌دیده به‌طور کامل تلف شود، عامل زیان ملزم می‌شود تا معادل آن را از مثل در صورت مثلی بودن و از قیمت در صورت قیمی بودن به متضرر بپردازد. این نحوه از جبران خسارت را نیز، علیرغم عدم نص صریح می‌توان از وحدت ملاک مواد ۳۱۱، ۳۱۲ و ۳۲۹ ق.م. استنباط کرد؛ چرا که، در مواد مزبور، به هنگام تلف شدن، غاصب و یا متلف ملزم به پرداخت معادل از مثل و قیمت شده‌اند. البته، پرداخت قیمت مال تلف شده در صورتی است که یا کالا قیمی باشد و یا این‌که مثل آن یافت نشود؛ بنابراین، در صورت وجود مثل مال، پرداخت مثل بر قیمت مقدم خواهد بود.

بند دوم: اجرای قاعده در رابطه با ضرر وارده ناشی از لوازم آرایشی ناسالم

با توجه به این‌که در خصوص زیان‌های ناشی از عرضه لوازم آرایشی ناسالم روش خاصی برای جبران خسارت پیش‌بینی نشده است؛ بنابراین، اصولاً قاعده کلی جبران خسارت در این خصوص نیز قابل اعمال می‌باشد. با وجود این، وضعیت خاص زیان‌های وارده به خاطر وجود عیب در این کالاها نحوه جبران خسارت را محدود به دادن معادل و یا پرداخت تفاوت قیمت کالای معیوب و سالم می‌نماید. پس چون در صورت ورود صدمه و آسیب به کالا عین سالمی باقی نمی‌ماند، بازگرداندن عین مال در پرداخت خسارات زیان‌های ناشی از کالا مصداق پیدا نمی‌کند. در رابطه با صدمات جسمانی نیز، قانون‌گذار خود به علت عدم امکان بازگرداندن عین به حالت سابق با مشخص کردن دیه و ارش حکم به پرداخت قیمت معادل آن نموده است. بنابراین، اگر لوازم آرایشی ناسالم در اثر وجود عیبی در کالا قابل استفاده نباشد، عامل زیان ملزم می‌شود که در صورت امکان عیب و نقص آن را اصلاح نماید و در صورت عدم امکان اصلاح، تفاوت قیمت بین مال سالم و مال معیوب و یا ناقص را بپردازد. در صورتی که، مالی که به آن زیان وارد شده، تلف شده باشد، باید معادل آن را به زیان‌دیده بپردازد. حال، مال تلف شده یا از اموال مثلی است، که در این صورت عامل زیان ملزم به پرداخت مثل می‌شود. برای مثال، اگر مالی که به آن زیان وارد شده چند کارتن لوازم آرایشی است که اشباه و نظایر آن زیاد می‌باشد، در چنین صورتی، عامل زیان می‌بایست به همان اندازه با خصوصیات مزبور را تهیه و تحویل زیان‌دیده نماید؛ اما در صورتی که مال تلف شده، از اموال قیمی باشد، در این صورت، عامل زیان ملزم می‌گردد تا قیمت مال تلف شده را پرداخت نماید. (صادقی و آقاجانی، ۱۳۹۱، ص ۲۱۲) این وضعیت در صورتی هم که به علت تعذر مثل، امکان الزام عامل زیان به پرداخت مثل با اشکال روبه‌رو است، جاری خواهد بود. در هر دو حالت زمان لازم برای تقویم قیمت، زمان ادای آن خواهد بود. (وحدت ملاک از ماده ۳۱۲ ق.م.)

بند سوم: جبران خسارت به شیوه‌ی توافق شده

اعمال قاعده کلی در نحوه‌ی جبران خسارت در صورتی اجرا می‌گردد که عامل زیان و متضرر در خصوص آن توافقی نکرده باشند. بنابراین، طرفین می‌توانند در خصوص نحوه‌ی جبران خسارت بر شیوه خاصی توافق نمایند. شیوه مورد توافق را قانون نیز منع نمی‌کند، پس باید مورد احترام بوده و معتبر شناخته شود. اعتبار چنین توافقاتی را از ماده ۰۱ ق.م می‌توان استنباط کرد و تا زمانی که، مغایر با نص صریح قانون نمی‌باشد به اجرا گذاشت. چنین توافقاتی، هم می‌تواند قبل از ورود صدمه و زیان ایجاد شوند، مثل موردی که طرفین قرارداد فروش لوازم آرایشی ناسالم، به هنگام معامله با هم توافق می‌نمایند که اگر در اثر وجود عیبی در ساختار کالا به اموال خریدار زیانی وارد شود، فروشنده معادل قیمت اموال مزبور را به عنوان خسارت پرداخت نماید. همچنین، توافق در خصوص نحوه‌ی جبران خسارت می‌تواند بعد از ایجاد شدن ضرر و تا هنگامی که ضرر جبران نشده است، متحقق گردد؛ مانند این که بعد از استفاده از یک مایع رسوب‌زدا به علت نقص در ساختار و ورود زیان به کالای دیگر، طرفین توافق بنمایند که عامل زیان به جای تعمیر کالا قیمت آن را پرداخت نماید. (شکیبا و دیگران، ۱۳۹۸، ص ۱۴۲) مسئله‌ای که، هم می‌تواند از جهت کاهش زیان وارده مفید باشد و هم این که از سوی طرفین دعوی و دادگاه‌ها بدان رغبت بیشتری نشان داده می‌شود تا جایی که، امروزه در خصوص اموالی که به خاطر صدمه و آسیب دیدن معیوب می‌شوند، کمتر متضرری منتظر صدور حکم از طرف دادگاه برای اصلاح عیب می‌ماند؛ بلکه، بعد از ملاحظه کارشناس، خود آن را تعمیر می‌نماید و هزینه تعمیر را از عامل زیان دریافت می‌دارد و عامل زیان نیز بدان اعتراضی نمی‌کند؛ گویی، در این خصوص بین طرفین دعوی توافق ضمنی وجود داشته است.

۷. روش جبران خسارت

در نظام حمایت از حقوق مصرف‌کننده ایران سازوکاری برای حمایت از مصرف‌کننده علی‌الخصوص جبران خسارت آن پیش‌بینی گردیده که در صورت ورود خسارت به مصرف‌کننده، خسارت وارده جبران گردد. هرچند تا قبل تصویب قانون حمایت از حقوق مصرف‌کننده از منطوق قوانین حمایتی که توضیح داده شد جبران خسارت مصرف‌کننده قابل استناد بود معذالک با تصویب قانون صدرالذکر ضمن اضافه شدن عناوین جدید خسارت به تناسب اقتضانات جامعه، لزوم جبران خسارت (مواد ۲ و ۸ و ۹۱ ق.ح.ا.م) و مرجع رسیدگی در مواد ۴۱ و ۲۲ قانون مزبور به نحوی تدوین گردیده که حمایت بیشتری از مصرف‌کننده را به دنبال داشته باشد. با بررسی

قوانین حمایتی مصادیق جبران خسارت که قابل پیگیری در مراجع رسیدگی هستند، به منظور احقاق حق مصرف‌کننده و جلوگیری از تضییع حقوق آن‌ها می‌باشد بررسی می‌شود.

بند اول: اجبار فروشنده به تعویض کالا یا اصلاح یا اتمام خدمات

یکی از خواسته‌های مصرف‌کننده برای جبران خسارت در پاره‌ای از موارد، تعویض کالا و یا اصلاح و کامل کردن خدمات انجام‌شده در مواقع لزوم می‌باشد. با این توضیح که مواردی پیش می‌آید که مصرف‌کننده کالایی را خریداری می‌نماید و کالای مذکور دارای عیب ذاتی و پنهانی است که مسبب آن تولیدکننده بوده و پرداخت تفاوت کالای سالم و معیوب مشکل خریدار را حل می‌نماید و فسخ معامله نیز به دلایل مختلف از جمله نمایندگی انحصاری فروش آن و این‌که برای مشتریان امکان خرید آن نوع کالا در جای دیگری وجود ندارد و یا این‌که قیمت آن در طول این مدت افزایش پیدا کرده به‌صرفه نمی‌باشد و از طرفی امکان تعویض آن برای فروشنده نیز هموار باشد. تعویض آن مستفاد از مواد ۲ و ۸۱ ق.ح.ا.ح.م که رضایت مصرف‌کنندگان و جبران خسارت آن‌ها را موردتوجه خود قرار داده است قابل توجیه می‌باشد، زیرا که علیرغم این‌که ماده ۲ ق.ح.ا.ح.م در صورت معیوب بودن کالا (عین معین) فسخ معامله و دریافت ثمن و یا اخذ ارزش کالای معیوب و سالم را برای جبران خسارت آورده است مع الوصف در مواد متعدد از جمله ماده ۱۸ و ۹۱ و بند ۳ ماده ۱ قانون مذکور جبران خسارت را به‌طورکلی مطرح نموده و نمی‌توان استدلال نمود که جبران خسارت صرفاً در فسخ معامله یا اخذ ارزش خلاصه می‌گردد. همچنان‌که از روی قانون مذکور نیز چنین استنباطی به عمل نمی‌آید. (شکیبا و دیگران، ۱۳۹۸، ص ۱۴۲)

بند دوم: فسخ معامله یا الزام فروشنده به پرداخت ارزش

یکی از مصادیق جبران خسارت مصرف‌کننده کالا و خدمات، فسخ معامله و با پرداخت ارزش کالای سالم و معیوب می‌باشد که در نص صریح ماده ۲ ق.ح.ا.ح.م برای کالا و خدمات معیوب در نظر گرفته شده است. علیرغم این‌که در قانون مدنی جبران خسارت مذکور در معاملات و قراردادهای وجود داشته و مسبق به سابق است مع الوصف تصریح آن در قانون حمایت از مصرف‌کننده که برای حمایت از مصرف‌کننده است و با رسیدگی به موقع مرجع اختصاصی شعب تعزیرات حکومتی صورت می‌گیرد بسیار حائز اهمیت است. بنابراین در مواقعی که کالاهای خریداری شده معیوب بوده و شواهد و قرائن و اطلاعات به‌دست آمده برای مشتریان و مصرف‌کننده، گویای این است که محصولات کارخانه سازنده از کیفیت پایینی برخوردار می‌باشد و قریب

به اتفاق کالای تولیدی آن دارای عیب است فسخ معامله و ثمن آن بهترین گزینه برای مصرف‌کننده می‌باشد. در صورتی که عیب کالای خریداری شده در حدی نباشد که از حالت انتفاع خارج شود و یا این که خریدار قبول نموده با همان وضعیت از آن استفاده کند و یا این که به دلایل کالا از ید او خارج شده، مصرف‌کننده مخیر است در صورت اثبات عیب کالا، ارش و تفاوت قیمت کالای سالم و معیوب را مطالبه کند.

بند سوم: الزام به رفع نواقص و تعمیرات

ممکن است شخصی کالا یا خدماتی را خریداری نماید و سپس بعد استفاده متوجه شود که نقصی در کالا موجود است که قابلیت رفع دارد و نیازی به فسخ معامله یا گرفتن ارش و یا تعویض آن وجود ندارد معذالک فروشنده از رفع نقص کالای مذکور خودداری می‌نماید. به‌عنوان مثال شخصی کالایی را خریداری می‌نماید و به علت عدم تنظیم کنترل سیستم آن امکان استفاده خریدار میسر نمی‌گردد و یا این که در مواردی اصل کالا سالم است، ولی یکی از قطعات آن مشکل کارخانه‌ای دارد که به تأیید کارشناس هم رسیده است مع الوصف به جهت این که حمل کالا هزینه زیادی را در برداشته است خریدار صرفاً خواهان رفع نقص و تعویض آن قطعه می‌گردد. چنانچه کالا یا وسیله‌ای نیاز به تعمیر داشته باشد و تعمیرکار با کیفیت بالا و دقت نظر لازم که رفع عیب و نقص شود عمل نموده است در این گونه موارد نیز واحد ارائه خدمات ملزم به رفع نواقص به‌طور متعارف خواهد شد. در قانون حمایت از مصرف‌کننده به نحو شایسته در راستای حمایت از مصرف‌کننده در مواد ۲ و ۸۱ و ۹۱ لزوم به جبران خسارت مصرف‌کننده را پیش‌بینی نموده و در ماده ۲۰ قانون مذکور تعمیر و اصلاح و رفع عیب را نیز از مصادیق جبران خسارت مصرف‌کننده آورده است. همچنین در تبصره ماده ۹۱ در صورتی که عرضه‌کنندگان کالا و خدمات از ایفای هر یک از تعهدات خود در قبال خریدار خودداری کند و یا آن را به‌صورت ناقص و یا با تأخیر انجام دهند مکلف‌اند علاوه بر انجام تعهد، خسارت وارده را جبران نمایند. (شکیبا و دیگران، ۱۳۹۸، ص ۱۴۲)

بند چهارم: جمع‌آوری و ضبط لوازم آرایشی تقلبی

یکی از مصادیق حمایت و جلوگیری از وارد شدن خسارت بیشتر به مصرف‌کننده، جمع‌آوری و ضبط لوازم آرایشی تقلبی و یا فاسد می‌باشد که مورد توجه قانون‌گذار در قانون حمایت از حقوق مصرف‌کننده نیز بوده است. با این توضیح که چنانچه لوازم آرایشی عرضه شده فاسد و یا به علت انقضای تاریخ مصرف غیرقابل مصرف باشد قطع نظر این که عمل مذکور تخلف می‌باشد و

مستفاد از مواد ۷۳ قانون تعزیرات حکومتی امور بهداشتی با متخلف برخورد می‌شود مستند به ماده ۲ ق.ح.ا.ح.م و تبصره آن که عرضه‌کننده را با مسئول صحت یا سلامت و کیفیت کالا دانسته است، چنانچه خسارتی به مصرف‌کننده وارد آورد مکلف است آن را جبران نماید. (بزرگمهر، ۱۳۸۵، ص ۹۶) در خصوص ضبط کالا و جمع‌آوری آن در مقررات مربوط به مواد آرایشی و بهداشتی، در صورتی که به هر دلیلی غیرقابل مصرف باشد در مورد ضبط و جمع‌آوری آن‌ها به دلیل معیوب بودن و غیراستاندارد و تقلبی، قانون تعزیرات حکومتی و قانون حمایت از حقوق مصرف‌کنندگان مسکوت می‌باشد هرچند در ماده ۲۰ ق.ح.ا.ح.م به مراجع رسیدگی‌کننده این اختیار داده است که علاوه بر مجازات‌های مقرر قانونی، عرضه‌کنندگان کالا و خدمات یا تولیدکنندگان و فروشندگان را مجبور به جمع‌آوری کالاهای عرضه‌شده به منظور تعمیر و اصلاح و رفع عیب آن‌ها نمایند لکن در ماده مزبور جمع‌آوری را صرفاً به منظور تعمیر، اصلاح و رفع عیب پیش‌بینی نمود و در خصوص ضبط و جمع‌آوری و جلوگیری از عرضه کالاهای غیراستاندارد، تقلبی و معیوب مسکوت مانده است.

نتیجه‌گیری

در جبران خسارت ناشی از تولید لوازم آرایشی معیوب، فرد متضرر می‌تواند به مسئولیت مدنی قراردادی و قهری استناد نماید. با بررسی نظریه تقصیر و مشکل اثبات تقصیر عامل زیان، مشاهده می‌نماییم بر مبنای این نظریه مصرف‌کننده زیان‌دیده کمتر تمایل به طرح و اقامه دعوی علیه عامل زیان دارد. در حقوق کامن لا قواعد سنتی این مسئولیت‌ها متحول شده و مبنای جدیدی جایگزین آن‌ها شده است و آنچه مورد توجه قرار داده شده، جبران خسارت زیان‌دیدگان از طریق ساده‌ترین روش‌های ممکن می‌باشد. به همین سبب حقوق‌دانان کشورهای دیگر در راه تحول مبنای مسئولیت قهری، تکیه و توجه بیشتر خود را به مسئولیت محض و بدون تقصیر معطوف ساخته‌اند.

با دقت در مسائل مسئولیت مدنی ناشی از تولید لوازم آرایشی، می‌توان گفت که؛ مسئولیت قراردادی خصوصاً در جایی که به عرضه کالا به‌طور مستقیم و بدون واسطه به مصرف‌کننده صورت می‌پذیرد دارای کارکرد فراوانی می‌باشد... زیرا در خصوص این کالاها در موارد متعدد این محصولات به‌طور مستقیم توسط عرضه‌کننده ارائه می‌گردد و اکثر فروشندگان آن هم فروشندگان حرفه‌ای و متخصص می‌باشند؛ بنابراین در این موارد زیان‌دیده می‌تواند بر مبنای مسئولیت قراردادی طرح دعوی مطالبه خسارت نماید و با این روش از مشکلات ناشی از اثبات تقصیر عرضه‌کننده رهایی یابد.

قوانین حمایتی، مصرف‌کننده را از وجود يك حامی در برابر صاحب حرفه خطاکار، مطمئن می‌سازند. مصرف‌کننده نه تنها حق دارد که با اقامه دعوی حقوقی، صاحب حرفه را ملزم به تعمیر کالا، تعویض، مطالبه ارزش یا فسخ قرارداد و پرداخت تمامی خسارات وی کند، بلکه حق دارد که از صاحب حرفه متخلف و مجرم به دادگاه کیفری شکایت برد و محکومیت او را خواستار شود. در قوانین مختلف برای نقض حقوق مصرف‌کننده ضمانت اجراهای کیفری و مدنی گوناگونی پیشبینی شده است. در واقع نمی‌توان حقوق مصرف‌کننده را محدود به چند حق و حمایت از مصرف‌کننده را محدود به حقوق خصوصی نمود. حمایت از مصرف‌کننده باید حمایتی چندبعدی باشد. حمایت با ابزارهای حقوق خصوصی، حقوق کیفری، حقوق بیمه، حقوق کار، حقوق رقابت، حقوق تجارت و اقتصاد، حمایتی چند جانبه به شمار می‌آید که در کنار حفظ حقوق مصرف‌کنندگان، منفعت بازار را نیز در نظر بگیرد. لازم به ذکر است که تحولات صورت پذیرفته در حقوق مصرف‌کننده، محدود به این موارد نبوده و هر روز، صورتی تازه می‌یابد. مسلماً هنگامی که سلامت مصرف‌کننده در يك طرف و نفع صاحب حرفه در طرف دیگر قرار دارد، حمایت از سلامت مصرف‌کننده در اولویت بوده و این مسئله را هرگز نباید فدای رونق بازار کرد. مطالعه تاریخچه این تحولات و استفاده از تجارب حقوق کامن لا در این رابطه می‌تواند به تقویت ابزارهای حمایت از مصرف‌کننده در نظام حقوقی ایران کمک کند.

اعمال قوانین و مقررات دربردارنده قواعد پیشگیرانه نمی‌تواند به‌طور کامل از مصرف‌کننده کالاهای خطرناک یا غیرسالم حمایت نماید. بنابراین، هر نظام حقوقی علاوه بر تدوین قواعد حقوقی پیشگیرانه از ورود خسارت به مصرف‌کننده لوازم آرایشی خطرناک یا غیرسالم، ناگزیر از وضع قوانین و مقرراتی در جهت جبران خسارات وارده به مصرف‌کننده این قبیل کالاها خواهد بود. نظام حقوقی ایران در این زمینه، قوانین و مقرراتی به‌صورت عام و خاص دارد. در قانون حمایت از حقوق مصرف‌کنندگان در زمینه مسئولیت، مبانی حقوق سنتی بدون توجه به حقوق اشخاص ثالث تکرار شده است. با وجود این، قانون اصلاح قانون نظام صنفی، دست به ابداعات مفیدی زده است. هرچند در این قانون نیز با توجه به ذکر کلمه متخلف در مواد مختلف همچنان نظر به پذیرش نظریه سنتی تقصیر می‌باشد ولی امکان مطالبه خسارت توسط اشخاص ثالث زیان‌دیده موردپذیرش قرار گرفته است. تولیدکنندگان لوازم آرایشی معیوب بر اساس حقوق کامن لا مکلف به جبران کلیه خسارات وارده به افراد می‌باشند. در انتها برای حمایت حقوقی از مصرف‌کنندگان لوازم آرایشی و نیز کسانی که به جهت استفاده از محصولات ناسالم و غیربهداشتی متحمل زیان شده‌اند و تسهیل جبران خسارت زیان دیدگان موارد زیر پیشنهاد می‌گردد: برای جلوگیری از این مسئله که پرداخت خسارت توسط فروشنده در سطح عرضه موجب کاهش و یا عدم استقبال نسبت

به توزیع این نوع محصولات و لوازم آرایشی گردد، می‌توان از قواعد بیمه مسئولیت مدنی استفاده نمود و هزینه این بیمه را نیز از طریق افزایش اندک بر روی قیمت کالا و خدمات تأمین کرد و یا اینکه تمامی واحدهای صنفی که در سطح عرضه مشغول به توزیع این نوع کالا هستند در هنگام تمدید پروانه کسب مکلف به ارائه بیمه‌نامه جامع مسئولیت مدنی نمود. اجرای دقیق ماده ۳۱ قانون مبارزه با قاچاق کالا و ارز مصوب ۱۳۹۲/۰۱/۳ و توسعه بیشتر در خصوص برچسب سلامت و اصالت لوازم آرایشی، با توجه به اینکه این علامت مجوز استفاده از محصولات سلامت‌محور توسط مصرف‌کنندگان بوده و تصریح به جبران خسارت مصرف‌کنندگان در صورت قاچاق لوازم آرایشی در سطح عرضه.

منابع

قرآن کریم

۱. ابدالی، مهرزاد. (۱۳۹۱)، بررسی تطبیقی مبنا و حدود مسئولیت ناشی از عیب تولید در حقوق ایران، فرانسه و دستورالعمل جامعه اروپا، مجله حقوقی دادگستری، ش ۷۸.
۲. ابراهیمی، نصرالله. (۱۳۸۲)، تحلیل حقوقی از مسئولیت در قبال ارائه کالای معیوب و حمایت از مصرف‌کنندگان، سخن سمت، ش ۱۱.
۳. اسکینی، ربیعا. (۱۳۸۵). حقوق تجارت، جلد اول (چاپ نهم)، تهران، انتشارات سمت.
۴. اصلانی، حمیدرضا. (۱۳۸۴)، مفهوم و جایگاه تقصیر در مسئولیت مدنی قهری و قراردادی، مجله تخصصی هیات و حقوق، ش ۱۵ و ۱۶.
۵. امامی، حسن. (۱۳۶۶)، حقوق مدنی، جلد اول، تهران، انتشارات اسلامیه.
۶. امیری قائم مقامی، عبدالمجید. (۱۳۸۵)، حقوق تعهدات، تهران، نشر میزان، چاپ سوم.
۷. انصاری، مرتضی. (۱۳۷۲). کتاب مکاسب، قم، انتشارات دهقانی.
۸. بابایی، ایرج. (۱۳۸۱)، بررسی عنصر خطا در حقوق مسئولیت مدنی ایران، مجله پژوهشی حقوق عمومی، ش ۷، صص ۹۴ - ۹۰.
۹. باریکلو، علیرضا. (۱۳۹۲)، مسئولیت مدنی، تهران، نشر میزان، چاپ چهارم.
۱۰. باقرزاده، احد. (۱۳۸۱). بازار، دولت، حقوق مصرف‌کننده، چاپ اول، انتشارات توسعه قلم.
۱۱. بزرگمهر، داود. (۱۳۸۵). مسئولیت مدنی تولیدکنندگان کالا، مجله حقوقی دادگستری، ش ۵۴، صص ۷۳ - ۵۸.
۱۲. بهرامی احمدی، سعید. (۱۳۹۱). ضمان قهری مسئولیت مدنی با مطالعه تطبیقی در فقه، مذاهب اسلامی و نظام‌های حقوقی، تهران، نشر دانشگاه امام صادق (علیه السلام)، چاپ اول.
۱۳. جابری، عصمت الله. (۱۳۸۶). حقوق مصرف‌کننده، اصفهان، انتشارات دادیار، چاپ اول.
۱۴. جعفری تبار، حسن. (۱۳۸۹). مسئولیت مدنی کالاها، تهران، نشر دادگستر.
۱۵. جعفری لنگرودی، محمدجعفر. (۱۳۸۹). حقوق تعهدات (چاپ چهارم)، تهران، انتشارات گنج دانش.
۱۶. جنیدی، لعیا. (۱۳۸۱). مطالعه تطبیقی تعهد به دادن اطلاعات با تأکید بر نظام‌های کامن لا، مجله دانشکده حقوق و علوم سیاسی (دانشگاه تهران)، شماره ۵۶، صص ۱۱ - ۴۸.
۱۷. حسینی، مینا. (۱۳۸۸). رعایت حقوق مصرف‌کنندگان در تبلیغات و بازاریابی تولیدات دارویی و بهداشتی، مجله اخلاق و تاریخ پزشکی، سال دوم، دوره ۳، شماره ۱

۱۸. حسینی، مینا. (۱۳۸۷). حقوق مصرف‌کنندگان تولیدات آرایشی و بهداشتی، ماهنامه بین‌المللی حقوق، شماره ۹.
۱۹. حکمت‌نیا، محمود. (۱۳۸۶). مسئولیت مدنی در فقه امامیه، مبانی ساختار، قم، پژوهشگاه علوم و فرهنگ اسلامی.
۲۰. خراسانی، محمد کاظم. (۱۴۲۴). کفایه الاصول، قم، دفتر انتشارات اسلامی.
۲۱. داراب‌پور، مهرباب. (۱۳۸۷). بررسی ماهوی حقوق مصرف‌کنندگان در حقوق انگلستان و ضرورت اصلاح کاستی‌های حمایتی از آنان در حقوق ایران، فصلنامه تحقیقات حقوقی، انتشارات دانشگاه شهید بهشتی، ش ۸۴.
۲۲. دهخدا، علی‌اکبر. (۱۳۷۷). لغت‌نامه، تهران: دانشگاه تهران، مؤسسه لغت‌نامه دهخدا.
۲۳. ژوردن، پاتریس. (۱۳۸۶). تحلیل رویه قضایی در زمینه مسئولیت مدنی، مترجم مجید ادیب، تهران، نشر میزان.
۲۴. شکبیا، منصور، پژمان، محمدی و سیاوش شجاع‌پوریان. (۱۳۹۸). شیوه‌های پولی جبران خسارت قراردادی در حقوق ایران، امارات و کنوانسیون بیع بین‌المللی کالا، تحقیقات حقوقی تطبیقی ایران و بین‌الملل، شماره ۴۳.
۲۵. صادقی، محسن و آقاجانی، زهرا. (۱۳۹۱). مبحثی از مباحث تحلیل اقتصادی مصرف‌کننده: فلسفه اقتصادی حق تعویض یا استرداد کالای معیوب و جایگاه آن در حقوق ایران، فصلنامه حقوق، مجله دانشکده حقوق و علوم سیاسی دانشگاه تهران، دوره ۴۲، شماره ۱.
۲۶. صفایی، حسین. (۱۳۵۱). حقوق مدنی: تعهدات و قراردادهای، جلد دوم، تهران، مؤسسه عالی حسابداری.
۲۷. صفایی، حسین و حبیب‌الله رحیمی. (۱۳۹۰). مسئولیت مدنی، الزامات خارج از قرارداد، تهران، انتشارات سمت، چاپ دوم.
۲۸. طوسی، محمدبن‌الحسن. (۱۳۵۱). المبسوط، تهران: موسسه المرتضویه.
۲۹. عادل، مرتضی و غفاری‌فارسانی، بهنام. (۱۳۸۸). حق مصرف‌کنندگان در برخورداری از محصولات ایمن، فصلنامه پژوهشنامه بازرگانی، شماره ۵۱.
۳۰. غفاری‌فارسانی، بهنام. (۱۳۸۹). مصرف‌کننده و حقوق بنیادین او، تهران، موسسه مطالعات و پژوهش‌های بازرگانی.
۳۱. قاسم‌زاده، مرتضی. (۱۳۹۰). الزام‌ها و مسئولیت مدنی بدون قرارداد، تهران، نشر میزان، چاپ نهم.

۳۲. قاسمی حامد، عباس و خالدی، پری. (۱۳۸۹). پیش‌گیری از ورود خسارت به مصرف‌کننده کالای معیوب یا خطرناک در قوانین و مقررات جاری، مجله تحقیقات حقوقی، شماره ۵۱.
۳۳. قائم مقامی، عبدالمجید. (۱۳۵۶). حقوق تعهدات، تهران، دانشگاه تهران.
۳۴. کاتوزیان، ناصر. (۱۳۹۰). قواعد عمومی قراردادها، جلد پنجم (چاپ ششم)، تهران، شرکت سهامی انتشار.
۳۵. مجلسی، محمدباقر. (۱۴۰۳ق). بحارالانوار، چاپ سوم، بیروت، مؤسسه الوفاء.
۳۶. محتشم دولتشاهی، طهماسب. (۱۳۸۲). مبانی علم اقتصاد (چاپ نوزدهم)، تهران، انتشارات خجسته.
۳۷. مشایخ، میلاد؛ شهبازی‌نیا، مرتضی؛ خوئینی، غفور. (۱۳۹۶). مسئولیت مدنی ناشی از عیب تولید با رویکردی بر تولید محصولات تراریخته (به همراه مطالعه‌ای تطبیقی)، مجله مجلس و راهبرد، شماره ۹۲، صص ۲۹-۵۶.
۳۸. معین، محمد. (۱۳۷۵). فرهنگ فارسی معین، جلد سوم (چاپ دهم)، تهران، انتشارات امیرکبیر.
۳۹. نائینی، میرزا محمدحسین غروی. (۱۳۷۳). منیة الطالب فی حاشیة المکاسب، اول تهران، المكتبة المحمدية.
۴۰. نقیب، عاطف. (۱۹۸۳). النظرية العامة للمسؤولية الناشئة عن الفعل الشخصي، الخطا و الضرر، بیروت، منشورات عویدات، الطبعة الأولى.
۴۱. یزدانیان، علیرضا. (۱۳۸۶). قواعد عمومی مسئولیت مدنی، جلد اول، تهران، نشر میزان.
1. Aeberli, Peter, 2002, The Law of Tort, London Center of Construction Law 42-Bensted, Rebecca, 2012, "The Blame Game' the Incidence of Contributory.
  2. Anonymous, (2008); Tracking Pharma Consumers online, Eugene, Vol. 28.
  3. Negligence, BPP Law School Opinion Piece.
  4. "Cosmetics Overview". U.S. Food & Drug Administration. Retrieved 30 March 2019.
  5. F.Lupson, Ian & Weare, Justin, 2012, Product LAW WORLDVIEW, JONES DAY.
  6. M.Lybecker, Kristina & Watkins, Lachlan; 2014 liability risk in the pharmaceutical industry: Tort law in the US and UK.
  7. Michon, Kathleen, 2015, Lawsuits Involving Food Poisoning, <http://www.Nolo.com>, Updated by Kathleen Michon, Dawnlouloued at 2/12/2015
  8. Pollack, Fredrick, 1895, The Law of Torts, London Stevens & Sons, Fourth Edition.
  9. Strickland, pat, 2014, Trespass to Land, House of Commens Librery, www.Parliament.uk/SN05116.
  10. Weatheri, Stephen, (2005); EU Consumer law and Policy, Edward Elgar Publishing, London.